

РОЗДІЛ II. «Просвіта» й розвиток культури. 3, 2016

8. Жук П. Багатство Шевченкіани / П. Жук // Радянська Україна. – 1987. – № 211.
9. Куделя М. 3 пережитого (записник про перебування на Колимі). – Буяні, 1958 (рукопис). – ВКМ, інв. 21654.
10. Куделя М. «Просвіта» несла українцям світло / М. Куделя // Слава праці. – 1993. – № 5.
11. Куделя М. Кобзар у моєму житті / М. Куделя // Народна трибуна. – 1991. – № 11.
12. Куделя М. Кобзар у моєму житті / М. Куделя. – Луць : Ініціал, 1998. – 123 с.
13. Куделя М. Кобзарєва світлиця відкрита для всіх / М. Куделя // Волинь. – 2003. – № 86.
14. Куделя М. Кризь бурі лихоліть / М. Куделя. – Ст. Паул, Міннеаполіс, США : Стир, 1999. – 112 с.
15. Куделя М. Мої записи (щоденник). – Буяні, 1991 (рукопис). – ВКМ, інв. № КДФ 21651.
16. Куделя М. Пекло Колими / М. Куделя. – Луцьк : Зоря, 2002. – 116 с.
17. Куделя М. Під мурами Луцької тюрми / М. Куделя. – Луцьк : Надстир'я, 2001. – 132 с.
18. Куделя М. Пошук Шевченкових скарбів / М. Куделя // Друг читача. – 1971. – № 3.
19. Куделя М. Спогади про пережите / М. Куделя // Рукопис. – 1991.
20. Куделя Микола Павлович / Г. Бондаренко, Г. Гуртовий, А. Силуок // Красзнавці України (сучасні дослідники рідного краю) : довідник. – Кам'янець-Подільський, 2003. – Вип. 1. – С. 112–113.
21. Огнєв В. 120 «Кобзарів» в одному домі / В. Огнєв // Прапор Леніна. – 1990. – № 206.
22. Пастух Р. «Юнак» відкриває обличчя / Р. Пастух // За вільну Україну. – 1991. – № 167.
23. Петриченко Г. Його Шевченкіана / Г. Петриченко // Слава праці. – 1975. – № 51.
24. Самойленко Н. Музей одной книги / Н. Самойленко // Труд. – 1990. – № 269.
25. Філонюк М. Меморіальна експозиція «Шевченківська світлиця Миколи Куделі» у Волинському краєзнавчому музеї / М. Філонюк // Волинський музей: історія і сучасність : наук. зб. – Луцьк : [б. в.], 2009. – Вип. 4. – С. 155–158.
26. Шевченко Т. Кобзарь / Т. Шевченко. – СПб. : Тип. Ю. Н. Эрлих, 1911. – ВКМ, інв. № КДФ 19636.
27. Шевченко Т. «Кобзарь» / Т. Шевченко. – СПб. : Вь друк. П. А. Куліша, 1860. – ВКМ, інв. № КДФ 46522.
28. Щорічник. Календар Товариства «Просвіта» на 1927 рік. – Львів : [б. в.], 1926. – ВКМ, інв. № КДФ 19634.

Філонюк Марія. Меморіальна експозиція «Шевченковская светлица Николая Кудели» у Волинському краєведчеському музеї. В этой статье представлена история создания и деятельности мемориальной экспозиции Волинского краеведческого музея «Шевченковская светлица Николая Кудели». На фоне общественно-политической и культурной жизни Волини XX в. через краткое описание экспозиции раскрываются основные моменты биографии Николая Павловича Кудели – участника национально-освободительного движения, политзаключенного тюрем Второй Речи Посполитой и СССР, культурно-образовательного и общественного деятеля, коллекционера, почитателя творчества Тараса Шевченко. Особое внимание уделено характеристике личных вещей, документов и коллекции шевченкіани Николая Павловича Кудели.

Ключевые слова: мемориальная экспозиция, Шевченковская светлица, Волинский краеведческий музей, коллекция, экспонат, «Кобзарь».

Fylonyuk Mary. Memoryal'naya Exposition «Shevchenkovskaya Svetlice Mikoly Kydeli» in Volynsky Museum of Regional Studies. Within this article is provided History of creation and activity memoryal'noy Exposition Volynsky Museum of Regional Studies «Shevchenkovskaya Svetlice Mykoly tow». On the background of socio-political life and kulturnoy Volyn 20th century by kratkoe Description Exposition raskryvayutsya Basic moments biography Nikolai Pavlovich tow – participant national-osvoboditel'noho movement, polytzaklyuchennoho prisons Second Pospolytoy speech and USSR, cultural obrazovatel'noho and the Public deyatelya, kollektsonera, pochytatelya Creativity of Taras Shevchenko. Particular characteristics of Own Wikipedia udeleno of things and documents Collection Shevchenkyany Nikolai Pavlovich tow.

Key words: memoryal'naya Exposition, Shevchenkovskaya Svetlice, Volynsky Regional Studies Museum Collection, exhibits, «Kobzar».

УДК [061.2:008:37](477)(03)

**Оксана Калішук,
Вікторія Дяченко**

Товариство «Просвіта» на сторінках енциклопедичних та довідкових видань

У статті подано аналіз висвітлення діяльності товариства «Просвіта» на сторінках енциклопедичних та довідкових видань. Зроблено спробу продемонструвати переваги й окреслити перспективи присутності цієї теми в

подібного типу літературі. Відстежено особливості та відмінності подання інформації про «Просвіту» залежно від часу публікації енциклопедичного видання.

Ключові слова: «Просвіта», енциклопедія, довідник, Українська загальна енциклопедія, Енциклопедія українознавства, Українська радянська енциклопедія, Енциклопедія історії України,

Постановка наукової проблеми та її значення. Серед тем нової та новітньої історії України особливе місце займають ті, що пов'язані з державотворчими та націєтворчими процесами. Попри чвертьстолітній розвиток історичної науки за умов незалежної держави та обговорення їх (щоправда, із різною інтенсивністю) у науковому, інтелектуальному середовищах та суспільстві подібні сюжети не втрачають актуальності.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Оскільки роль найактивніших носіїв та репрезентантів «української ідеї» в другій половині XIX – першій половині XX ст. перебрали члени товариства «Просвіта», увага дослідників до його формування та діяльності видається цілком очевидною. Нині можна назвати численні публікації, які представлені статтями в науковій періодиці, матеріали наукових конференцій, індивідуальні та колективні монографії, збірники документів, мемуарну літературу, дисертації й т. ін. Натомість матеріалів в енциклопедичних виданнях обмаль. Тим часом саме енциклопедичні праці є тими маркерами певних етапів фундаментальних досліджень, що підсумовують напрацювання та визначають перспективні тематичні ніші й окремі проблеми. З іншого боку, енциклопедичні видання містять, так би мовити, «сухий залишок» історичних студій, що окреслюють визначальні історіографічні тенденції. Вони покликані представити минуле й сучасне нації у вигляді нормативного та усталеного знання.

Мета й завдання статті – ґрунтуючись на кількох енциклопедичних проектах, простежити, як у них віддзеркалено діяльність товариства «Просвіта» впродовж його майже півтора столітньої історії.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Автори першого енциклопедичного довідника українською мовою, «Українська загальна енциклопедія» (УЗЕ, 1930–1935 рр.) у трьох томах за редакцією Івана Раковського не змогли обійти увагою цю організацію [9]. У виданні наголошено на просвітницькому характері цієї громадської організації (видавнича діяльність, запровадження фахових сільськогосподарських шкіл у Миловані та Угерцях, торговельної школи у Львові, різноманітних курсів та викладів). Указуючи на Львівську «Просвіту» як зразок для інших, відзначено створення подібних товариств на решті українських земель (Велика Україна, Закарпаття), поза межами України (Сибір, Зелений клин) і за океаном (США, Канада).

Після закінчення Другої світової війни в Західній Європі в 1947 р. НТШ ім. Шевченка ухвалило рішення про створення «Енциклопедії українознавства» (ЕУ). Інформацію про українське громадське товариство для ширення освіти й національної свідомості «Просвіта», яку ми знаходимо на сторінках цього видання, є чи ненайпоширенішою з усіх проектів подібного типу [3]. Автори, викладаючи матеріал, скористались історико-географічним підходом і подали тематичні блоки за регіонами України (Львів та Галичина, Центральна й Східна Україна, північно-західні українські землі, Закарпаття) та за кордоном (країни Європи – Югославія, Франція, Німеччина, Чехословаччина й ін., Північна та Південна Америка – США, Канада, Бразилія, Аргентина, Парагвай). Багатий статистичний матеріал, уміщений у виданні, дає змогу скласти уявлення про масштаби діяльності товариства на різних історичних етапах. Наведемо таблицю, у якій продемонстровано динаміку Галицької «Просвіти» (табл. 1).

Важливо, що в запропонованому гаслі простежено негативне ставлення до діяльності «Просвіт» із боку і російської, і радянської, і польської, і німецької влади.

На жаль, донині в Україні маловідомою є «Українська мала енциклопедія» (УМЕ) Євгена Онацького – дипломата, журналіста, громадського й політичного діяча, яка виходила впродовж 1957–1967 рр. у Буенос-Айресі. На відміну від двох попередніх видань (УЗЕ і ЕУ), які були колективною працею науковців, фахівців у різних царинах науки, ця праця є індивідуальним твором та виражає позицію й рівень обізнаності в тій чи іншій сфері. Це не завадило Є. Онацькому заприїмити долю архіву «Просвіти» та, зокрема, цінної збірки воєнних спогадів із років визвольної боротьби, яку свого часу зініціював проф. М. Галушинський, котрий зник після приходу радянської влади. Прикметною й промовистою є авторська характеристика товариства «Просвіта» як справжнього піонера «на кожному полі народного життя». Потрібно відзначити й те, що Є. Онацький особливу увагу звертає на ставлення до товариства російської та польської влади [6, с. 1518–1521].

Таблиця 1

Статистичні відомості з діяльності «Просвіт»

Рік	Філії	Читальні	Члени (тис.)	Централі читалень	Бібліотеки	Видано книжок	Примірники, тис.	Будинки
1869						4	20	
1875						6	83	
1880	4		1,5			6	23	
1890	4		4,8			8	50	
1895	14	233	7,9	42	843	9	45	34
1900	22	924	13,4	76	1248	9	83	75
1905	35	1550	19,0	100	1753	8	120	118
1910	60	2355		114	2290	16	111	310
1914	77	2944	36,5	197	2664	16	150	504
1920	73	882				8	35	
1925	81	2020	6,9	121	978	10	48	395
1930	87	3110	14,8	207	2215	24	95	912
1935	83	3071	31,1	275	2915	16	129	1301
1939	83	3075		360	2988			1475

Сучасні дослідники вважають: саме ЕУ за редакцією В. Кубійовича та УМЕ Є. Онацького були головним поштовхом для розгортання роботи над «Українською радянською енциклопедією» (УРЕ), яка повинна була стати відповіддю на енциклопедичну діяльність українських націоналістів і спрямовувалася «проти проявів буржуазної ідеології». Саме з цих позицій трактували в радянських виданнях і діяльність товариства «Просвіта» [10, с. 144–145]. Цікаво, що причину поширення «Просвіт» радянські автори вбачали здебільшого в тому, що ті вели роботу українською мовою, а також у відсутності в селах інших культурно-освітніх організацій. Не випадково також у «Радянській енциклопедії історії України» (РЕІУ) акцентовано увагу на контролі частини філій комуністами (особливо в Західній Волині) та їх використанні діячами комуністичного руху для проведення легальної роботи. Однак навіть вони змушені були визнати активну участь у роботі «Просвіт» таких діячів української культури, як Леся Українка, Микола Лисенко, Михайло Коцюбинський, Панас Мирний, де розгорнули широку й корисну роботу. І це попри те, що більшість «Просвіт» перебувала «під впливом українських буржуазних націоналістів».

Серед авторів, які писали про товариство «Просвіта» в довідниках, виданих у незалежній Україні, звертає на себе увагу О. Лисенко. Зважаючи на оригінальний компаративістський характер довідки та невеликий її обсяг, подамо ширшу цитату з неї: «Незважаючи на спільну назву, між наддніпрянськимим та галицькими “Просвітами” існували суттєві відмінності. Галицькі “Просвіти” виконували функцію культурної та економічної консолідації українців на противагу польській експансії. “Просвіти” на Наддніпрянщині, виникнувши під час революції 1905–1907 рр., поряд з національною спрямованістю несли й великий заряд інтернаціональних ідей, особливо в таких багатонаціональних містах, як Одеса та Миколаїв. Тим самим вони багато зробили для пом’якшення міжнаціональних суперечностей. У той же час суто національні, жорстко централізовані галицькі “Просвіти” спромоглися досягти значно кращих практичних результатів» [4, с. 325].

Цікаво, що гасло, присвячене товариству «Просвіта», потрапило й до «Міжнародного біографічного словника дисидентів...». Тут її характеризують як громадську організацію масової «Просвіти» та поширення серед українського народу ідей національної свідомості, яка мала видавничі центри й мережу клубів і читалень. Отже, поза увагою укладачів опинилась економічна та мистецька складові частини його діяльності. Водночас видається важливим наголошення на тривалості роботи товариства від заснування 1868 р., через функціонування філій на теренах України, продовження діяльності товариства в діаспорі після заборони їхньої діяльності на українських землях й аж до відновлення в часи незалежної України [5, с. 948].

Серед вузькопрофільних енциклопедичних видань чимало місця для висвітлення роботи українського науково-просвітницького товариства відвели автори «Енциклопедії освіти» [2, с. 719–721]. Гасло «Просвіти» тут вирізняє пильна увага до тих громадських і культурних діячів, які були активними

членами організації. Н. Побірченко вказує і на голів Львівської «Просвіти», і на засновників Київського товариства «Просвіти», і на провід Одеської організації, і на активних діячів «Закарпатської “Просвіти”»; не оминувши увагою працівників журналів («Письмо з “Просвіти”», «Читальня») й авторів науково-популярної літератури, яку видавало товариство. Не можна вважати повноцінним аналіз історії організації у виданні, оскільки діяльність його структур після 1939 р. повністю проігноровано.

Не оминув товариство «Просвіта» «теоретик» сучасного «політичного русинізму» Іван Поп у своїй «Енциклопедії Підкарпатської Русі» (ЕПР). Оцінка діяльності організації викликає щонайменше здивування, коли відкрите проголошення планів створення Української держави 30-х рр. потрактовано як скидання культурно-освітніх масок та антидержавницьку позицію. Прикметний висновок цього автора, із яким складно погодитися: «У сучасній Підкарпатській Русі соціально-політичний клімат немає нічого спільного з умовами 20–30-х років і регенерування структур минулого є нічим іншим як результатом традиційної мрійливості українських націоналістів, як місцевих, так і пришлхих» [7, с. 315]. І це не дивно, адже для Івана Попа усе українське (за його термінологією – «українофільське») є синонімом негативних явищ, а рахунки з українською історіографією науковець зводить чи не на кожній сторінці ЕПР.

Важливо підкреслити, що в більшості енциклопедичних видань простежено всеукраїнський характер товариства «Просвіта», що віддзеркалює постання його осередків на всіх теренах України та місця зосередження української діаспори, його видавничу продукцію (тематика й автори).

Висновки та перспективи подальших досліджень. На підставі викладеного потрібно вважати, що подальший детальний розгляд енциклопедичних і довідкових видань викликає значний інтерес у вчених, котрі вивчають суспільно-політичний рух другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. загалом і діяльністю товариства «Просвіта» зокрема.

Джерела та література

1. Енциклопедія історія України. – Т. 9 : Прил–С / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. ; НАН України. Ін-т історії України. – К. : Наук. думка, 2012. – 944 с. : ілюстр.
2. Енциклопедія освіти / [Акад. пед. наук України ; голов. ред. Василь Григорович Кремінь]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
3. Енциклопедія українознавства. Словникова частина. – Т. 6 : Перемишль–Прийшівщина / голов. ред. В. Кубійович ; ред. кол. : М. Глобенко, В. Голубничий, І. Кошелівець та ін. ; С. Янів (секр.) ; Наук. т-во ім. Шевченка. – Париж ; Нью-Йорк : [б. в.], 1973. – 403 с.
4. Малий словник історії України / В. Смолій, С. Кульчицький, О. Майборода [та ін.]. – К. : Либідь, 1997. – 464 с.
5. Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР. Т. 1. Україна. – Ч. II. – Х. : Харк. правозахисна група ; «Права людини», 2006. – С. 517–1020.
6. Онацький Є. Українська мала енциклопедія / Євген Онацький. – Буенос-Айрес : Накл. Адміністрації УАПЦ в Аргентині, 1957. – Кн. 12 : Літери По–Риз. – 1963. – С. 1461–1588.
7. Поп І. Енциклопедія Подкарпатской Руси / Иван Поп. – Ужгород : Изд-во В. Падяка, 2001. – 431 с.
8. Радянська енциклопедія історії України. – Т. 3 : Летичів–розкопки / ред. кол. : А. Д. Скаба (відп. ред.), Б. М. Бабій, С. М. Бібіков, О. А. Бородін [та ін.]. – К. : Голов. ред. Укр. рад. енцикл., 1971. – 596 с.
9. Українська загальна енциклопедія: книга знання : в 3-х т. – Т. 2 : З–Р / під ред. І. Раковського. – Львів ; Станіславів ; Коломия : Рідна шк., 1990. – 694 с.
10. Українська радянська енциклопедія. – Т. 9 : Популяжне – Салуїн / голов. ред. М. П. Бажан. – 2-ге вид. – К. : УРЕ, 1983. – 560 с.
11. Encyclopedia of Ukraine / ed. by D. N. Struk. – Toronto : University of Toronto, 1985. – V. 4 : Ph–Sr. – 864 p.

Калишук Оксана, Дяченко Виктория. Общество «Просвита» на страницах энциклопедических и справочных изданий. В статье освещается анализ деятельности общества «Просвита» в отечественной энциклопедической традиции на примере отдельных проектов. Показан общественно-политический контекст информации об обществе в трёхтомной «Украинской всеобщей энциклопедии» (Львов ; Коломия, 1930–1935) и энциклопедии под авторством Евгения Онацкого «Украинская малая энциклопедия». Особенное внимание уделяется эмиграционно-диаспорной «Энциклопедии украиноведения» В. Кубиёвича, где размещается детальная информация о развитии «Просвит» на территории Украины и за её пределами. Подчеркивается, что публикация общей части «Энциклопедии украиноведения» и выход первых томов словарной части «ЭУ» дали мощный импульс к развёртыванию в УССР работы над её марксистско-ленинской энциклопедической альтернативой – «Украинской советской энциклопедией» в 17-ти томах («УСЭ–3»), в которой авторы не смогли обойти вниманием общество «Просвита». Несмотря на все недостатки советских энциклопедий УССР, вызванные их идеологически-пропагандистской заангажированностью, базовый их материал, терминологические словари и многочисленный

фактаж пригодились при підготовці нового покоління отечественних енциклопедій в умовах відродженої державності України. Показано, що політичні воззрения авторів енциклопедических видань впливають на оцінку діяльності суспільства «Просвіта» і на сучасному етапі.

Ключевые слова: «Просвіта», енциклопедія, «Українська всеобщая енциклопедія», «Українська радянська енциклопедія», «Енциклопедія українознавства», «Радянська енциклопедія історії України», «Енциклопедія історії України».

Kalischuk Oksana, Dyachenko Viktorija. Society «Enlightenment» in the Pages of Encyclopedias and Reference Books. The article analyzes the coverage of the society «Enlightenment» in the encyclopedic tradition on the example of individual projects. It showed the socio-political context of the information society in the three-volume «General Ukrainian Encyclopedia» (Lviv; Kolomiya, 1930–1935) and encyclopedia authored by Eugene Onatsky «Ukrainian small encyclopedia». Particular attention is paid to the emigratory-diasporic «Encyclopedia of Ukrainistics» V. Kubiiiovych. where posted detailed information about the development of «Prosvit» on the territory of Ukraine and abroad. It is emphasized that the publication of the general part of the «Ukrainistics Encyclopedia» and the release of the first volume of the dictionary of the «EC» gave a powerful impetus to the deployment in the USSR working on its Marxist-Leninist encyclopedic alternative – «Ukrainian Soviet Encyclopedia» in 17 volumes («SSE-3»), in which the authors were not able to bypass the attention of society, «Enlightenment». Despite all the shortcomings of the Ukrainian SSR of the Soviet encyclopedias, caused by their ideologically-bias of propaganda, their basic material, terminological dictionaries and numerous factual material useful in the preparation of a new generation of domestic encyclopedias under the revived statehood Ukraine. It has been shown that the political views of the authors encyclopedias affect the assessment of the society «Enlightenment» and at the present stage.

Key words: «Prosvita» societies («Enlightenment» cosienties), Encyclopedia, «General Ukrainian Encyclopedia», «Ukrainian Soviet Encyclopedia», «Ukrainistics Encyclopedia», «History of towns and villages of the Ukrainian SSR», «Soviet Encyclopedia of History of Ukraine», «Soviet Encyclopedia of History of Ukraine».

УДК 94(477:393:323.15)«1960/1970»

Надія Кіндрачук

Радянська обрядовість як засіб утілення в життя політики денационалізації українців в УРСР протягом 60–70-х рр. XX ст.

У статті досліджено сутність, процес створення та штучне запровадження нової радянської обрядовості як засобу втілення в життя політики денационалізації українців в УРСР протягом 60–70-х рр. XX ст., охарактеризовано трансформацію релігійних ритуалів в атеїстичні, висвітлено проблеми її сприйняття представниками титульної нації України й показано протистояння радянської та української національної ідентичності в окреслений період.

Ключові слова: радянська обрядовість, комуністична ідеологія, атеїзм, тоталітарна держава, культура, українці, денационалізація, національна свідомість.

Постановка наукової проблеми та її значення. Найважливішими складниками духовного життя українського народу є його національні звичаї та традиції, які відображають не лише етнічну своєрідність, але й естетику, моральні цінності, ментальність й історію українців. Однак у радянські часи розпочалося інтенсивне витіснення традиційних для титульної нації УРСР суспільно-побутових звичаїв та обрядів, церковних свят і ритуалів. Відбулося нищення релігійної свідомості та релігійного світогляду українського народу. Натомість штучно розроблялася й активно впроваджувалася в життя нова радянська обрядовість, головна мета якої – комуністичне виховання радянської людини, здійснення політики денационалізації та атеїзації українців, ведення рішучої боротьби з проявами «українського буржуазного націоналізму». Тогочасна ідеологія тоталітарної держави нехтувала історичною пам'яттю й релігійною свідомістю титульної нації України, послаблювала національну ідентичність та колорит, «підривала» соціально-психологічну стійкість українського народу, що завдало великих утрат збереженню й розвитку національної української культури.